

Blom, J. C. H., e. a., *A. E. Cohen als geschiedschrijver van zijn tijd* (Amsterdam: Boom, 2005, 412 blz., €29,50, ISBN 90 8506 183 0).

A.E. (Dolf) Cohen (1913-2004) is een van de historici die, samen met zijn meer bekende collega's als Loe de Jong en Ben Sijes, de fundamenten legde voor het huidige Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie. Na veertien jaar vervulde hij eind 1959 het Amsterdamse grachtenpand voor de Leidse universiteit, waar hij in 1941 nog net had kunnen promoveren. Nu keerde hij er terug als opvolger van Hugenholtz op de leerstoel middeleeuwse geschiedenis. Nog geen tien jaar later raakte Cohen, eerst als decaan van de Faculteit der Letteren en later als rector magnificus, nauw betrokken bij het veelbewogen democratiseringsproces aan de Nederlandse universiteiten. Deze chronologie toont een verrassende carrièrelijn waarin een interesse voor de middeleeuwen gecombineerd wordt met die voor het eigentijdse verleden en waarin een zorgvuldige reconstructie van de bestuursstructuur en verantwoordelijkheden tijdens de bezettingstijd gevolgd werd door een eigen, pacificerende inbreng bij de herziening van de toenmalige machtsverhoudingen in de Leidse academische gemeenschap.

Dat maakt nieuwsgierig naar (een substantieel deel van) zijn geschriften die de redactie van dit boek bijeen heeft gebracht. De stevige en fraai uitgegeven bundel bestaat uit vier delen: allereerst geven de samenstellers in een serie chronologisch geordende schetsen een indruk van de verschillende fasen in Cohens leven en werk (deel I), dan volgen een aantal van Cohens reflecties over de beoefening van contemporaine geschiedenis die hij in de periode 1952-1986 heeft verwoord (deel II), deel III wordt gevormd door een aantal van zijn niet of weinig bekende stukken over Nederland en de Duitse bezetting. Het afsluitende deel IV met een interview van Cohen met de nazi topman D.F. Wimmer en twee overzichten van de organisatie van het nationaal-socialistische bewind biedt zicht op Cohens werkwijze en vormt als het ware een toegift op het derde deel.

De nadruk in de bundel ligt op het werk dat Cohen voor Oorlogsdocumentatie heeft verricht. Dat waren ook zijn meest productieve jaren naar het zich laat aanzien. Bovendien onderscheidde hij zich in deze jaren van het merendeel van zijn collegae die volgens de redactie 'meer tot direct oordelen geneigd' waren. (7) Cohen daarentegen was geneigd 'de zaken van meerdere kanten te bekijken, nooit genegen tot monolithisch positiekiezen, het oog altijd open voor de toenmalige beweegredenen van de ander en de gronden waarop een standpunt indertijd was ingenomen.' (17) In deel I van de bundel wordt dat verschil in werkwijze tussen Cohen en zijn collega-onderzoekers op het Instituut voor Oorlogsdocumentatie meerdere malen benadrukt. Het lijkt erop dat de redactie de actuele betekenis van deze bundel zoekt in wat zij noemt 'Cohens roep om afstandelijker, analytischer en comparatiever beschouwing van de Tweede Wereldoorlog.' (7) Een roep die redactielid Blom immers sinds het eind van de jaren 1980 heeft herhaald en die – bij de recente consternatie rond Jan Campert, Piet Meertens en Peter Debye – weer op de achtergrond lijkt te raken.

Toch vraag ik mij af in hoeverre de creatie van een dergelijke tegenstelling tussen Cohen en zijn naaste collegae op Oorlogsdocumentatie nodig is om diens benadering en inzichten op hun actuele waarde te schatten. Uit de verzamelde stukken in deze bundel laat Cohen zich namelijk kennen als een historicus die – mede gestimuleerd

door zijn werk op Oorlogsdocumentatie – grondig nadacht over historiografische problemen die nog altijd actueel zijn. Waar de redactie zoveel nadruk legt op de kritische distantie van Cohen is het bijvoorbeeld interessant om in deel II, 104-110 zijn eigen beschouwing te volgen aangaande de discussie tussen Toynbee en Hanock over de noodzaak van *detachment* of juist *attachment*. Cohen maakt duidelijk dat beide standpunten, hoewel zij zich op tegengestelde begrippen beroepen, allerm minst tegengesteld hoeven zijn: ‘Detachment t.o.v. het eigen standpunt is de geestelijke habitus die de mens behoeft om als historicus tot attachment jegens zijn stof te komen.’ En hij voegt daaraan toe hoezeer hij door zijn dagelijks werk op het Instituut voor Oorlogsdocumentatie genoodzaakt was zich tijdelijk te vereenzelvigen met mensen en ideeën door of namens wie de vernietiging van hemzelf en de zijnen ten dele met succes beproefd is. Zijn reflecties op de noodzakelijke combinatie van grondige kennis, inlevingsvermogen en kritische distantie worden in deel III, 271-294 op indrukwekkende wijze geïllustreerd met zijn schetst van ‘de laatste Befehlhaber der Sicherheitspolizei und des SD in Nederland’, E. Schöngarth.

De combinatie van beschouwing en geschiedschrijving in artikelvorm maakt deze bundel goed bruikbaar voor het academisch onderwijs waar het bijvoorbeeld colleges Bronnen en Methoden betreft. Bij zijn pogingen om de macht en aantrekkingskracht van het nationaal-socialisme in Nederland inzichtelijk te maken, moest Cohen zich – net als zijn collega Ben Sijes – bezinnen op de mogelijkheden en beperkingen van herinneringen voor het aanvullen van ontbrekend bronnenmateriaal (deel II, 84-89). Ook die reflecties verwerkte hij in zijn geschiedschrijving, blijkens zijn fascinerende de- en reconstructie van ‘de verantwoordelijkheid voor de represailles wegens de z.g. aanslag op Rauter.’ (deel III, 257-270) Cohen stelde nog meer historiografische kwesties aan de orde, waarvan ik als laatste zijn beschouwing over de waarde van synchronische en diachronische vergelijkingen voor het doorgronden van maatschappelijke ontwikkelingen wil noemen.

Waar de synchronische vergelijking onlangs een nieuwe impuls heeft gekregen dankzij het begrip ‘political transfer’ (zie onder andere het *European Review of History*, XII (2005) afl. 2), staan historici van vandaag de dag veelal huiverig tegenover een historische vergelijking die zich op personen of ontwikkelingen uit twee verschillende periodes richt. Cohen daarentegen toont zich een warm voorstander van beide vormen van historische vergelijking ‘als hulpmiddel bij studie en lectuur.’ Het gaat hem daarbij dus niet om een vergelijkende *methode*, maar wel om ‘het historisch begrip te scherpen door het naast elkaar stellen van de feiten en feitenreeksen, instellingen en constellaties die hij [de historicus, BH] in uiteenlopende perioden en landen ontmoet.’ (151) Die benadering verklaart ook zijn – voor velen onverwachte – terugkeer naar de middeleeuwen, die in deze bundel nader wordt toegelicht door de opname van Cohens inaugurele rede uit 1960 over ‘Otto van Freising als geschiedschrijver van zijn tijd.’

Op basis van de verzamelde werken in deze bundel verschijnt Cohen als een eigenzinnig en breed georiënteerd historicus. Een man die een gereserveerde uitstraling paarde aan een even doordacht als radicaal engagement. Kortom: een historicus van zijn tijd, die in staat bleek over de schaduw van zijn tijd heen te stappen. Daar kan men zich tot op de dag van vandaag door laten inspireren.

Barbara Henkes

Eijnatten, J. van, Lieburg, F. A. van, *Nederlandse religiegeschiedenis* (Hilversum: Verloren, 2005, 400 blz., €29,-, ISBN 90 6550 786 8); Selderhuis, H. J., *Handboek Nederlandse kerkgeschiedenis* (Kampen: Kok, 2006, xxii + 950 blz., €49,50, ISBN 90 435 0926 4).

Het meest recente overzichtswerk over de Nederlandse kerk/godsdienstgeschiedenis was tot nu toe O.J. de Jong's *Nederlandse kerkgeschiedenis* uit 1972. Voor zijn tijd was dit een uitstekend en vernieuwend werk, maar, zoals elk overzichtswerk na dertig jaar, was het inmiddels hoognodig aan vervanging toe. De twee hier besproken boeken beogen beide in deze behoefte te voorzien. Beide presenteren zich als lees- en leerboek voor studenten en geïnteresseerden, en schenken daarom, binnen het chronologisch kader van de Nederlandse geschiedenis, aandacht aan de belangrijkste stromingen, personen en gebeurtenissen die in die geschiedenis een rol hebben gespeeld. Beide boeken zijn 'meermansproducties'. In het voorwoord van beide boeken wordt aangegeven dat de beschreven verschijnselen ingebed zullen worden in een breder maatschappelijk en cultureel kader. Daarmee zijn de overeenkomsten tussen beide boeken ook vrijwel uitgeput.

In de *Nederlandse religiegeschiedenis* van Van Eijnatten en Van Lieburg, beiden verbonden aan de afdeling Geschiedenis van de Vrije Universiteit, is een zeer eigentijdse invalshoek gekozen. De auteurs beperken zich niet tot het christendom, maar richten zich op de religieuze verschijnselen zoals die zich op het huidige grondgebied van Nederland hebben voorgedaan vanaf de tijd van de eerste geschreven bronnen. Het boek begint niet helemaal bij de hunebedden die de achterflap sieren, maar wel bij het heidendom zoals dat door de eerste geschiedschrijvers en missionarissen werd aangetroffen. Het eindigt in de modernste tijd bij het zeer diverse scala aan uitingen van religiositeit, zoals we dat om ons heen kunnen waarnemen.

De tussenliggende periode is uiteraard voornamelijk gewijd aan het christendom in zijn verschillende stromingen en de positie van de joodse gemeenschap daarbinnen. Waar De Jong dit destijds behandelde in hoofdstukken die telkens ongeveer een halve eeuw besloegen – een opzet die tot grote versnippering leidde – hebben Van Eijnatten en Van Lieburg gekozen voor een opdeling van de stof in veel grotere eenheden, samenvallend met opeenvolgende 'religieuze regimes'. Dat levert vier delen op: 'Smeltkroes van religiositeit' (tot 1000), 'Christelijke alomtegenwoordigheid' (1000-1580), 'Schijn van eenheid' (1580-1850) en 'Gevarieerd burgerschap' (1850-heden). Elk van deze delen is onderverdeeld in drie hoofdstukken, rondom de belangrijkste tendensen die deze lange periode kenmerken, en daarbinnen is de stof weer verdeeld in thematische paragrafen.

Deze indeling is even wennen voor wie de oudere overzichten in het achterhoofd heeft, maar het heeft grote voordelen. Het voorkomt om te beginnen de versnippering die we bij De Jong zagen, omdat langer lopende ontwikkelingen in hun geheel behandeld kunnen worden. Deze opzet stelt de auteurs bovendien in staat de veranderingen binnen (al dan niet georganiseerde) religies op te hangen aan een kenschets van de cultuur waarin religie in de betreffende periode is ingebed. Elk hoofdstuk heeft daartoe een algemene inleiding. Waar bij De Jong de focus vrijwel geheel lag bij kerkelijke organisaties – waarbij hij een begrip als 'verzuiling' beschouwde

Eijnatten, J. van, Lieburg, F. A. van, *Nederlandse religiegeschiedenis* (Hilversum: Verloren, 2005, 400 blz., €29,-, ISBN 90 6550 786 8); Selderhuis, H. J., *Handboek Nederlandse kerkgeschiedenis* (Kampen: Kok, 2006, xxii + 950 blz., €49,50, ISBN 90 435 0926 4).

Het meest recente overzichtswerk over de Nederlandse kerk/godsdienstgeschiedenis was tot nu toe O.J. de Jong's *Nederlandse kerkgeschiedenis* uit 1972. Voor zijn tijd was dit een uitstekend en vernieuwend werk, maar, zoals elk overzichtswerk na dertig jaar, was het inmiddels hoognodig aan vervanging toe. De twee hier besproken boeken beogen beide in deze behoefte te voorzien. Beide presenteren zich als lees- en leerboek voor studenten en geïnteresseerden, en schenken daarom, binnen het chronologisch kader van de Nederlandse geschiedenis, aandacht aan de belangrijkste stromingen, personen en gebeurtenissen die in die geschiedenis een rol hebben gespeeld. Beide boeken zijn 'meermansproducties'. In het voorwoord van beide boeken wordt aangegeven dat de beschreven verschijnselen ingebed zullen worden in een breder maatschappelijk en cultureel kader. Daarmee zijn de overeenkomsten tussen beide boeken ook vrijwel uitgeput.

In de *Nederlandse religiegeschiedenis* van Van Eijnatten en Van Lieburg, beiden verbonden aan de afdeling Geschiedenis van de Vrije Universiteit, is een zeer eigentijdse invalshoek gekozen. De auteurs beperken zich niet tot het christendom, maar richten zich op de religieuze verschijnselen zoals die zich op het huidige grondgebied van Nederland hebben voorgedaan vanaf de tijd van de eerste geschreven bronnen. Het boek begint niet helemaal bij de hunebedden die de achterflap sieren, maar wel bij het heidendom zoals dat door de eerste geschiedschrijvers en missionarissen werd aangetroffen. Het eindigt in de modernste tijd bij het zeer diverse scala aan uitingen van religiositeit, zoals we dat om ons heen kunnen waarnemen.

De tussenliggende periode is uiteraard voornamelijk gewijd aan het christendom in zijn verschillende stromingen en de positie van de joodse gemeenschap daarbinnen. Waar De Jong dit destijds behandelde in hoofdstukken die telkens ongeveer een halve eeuw besloegen – een opzet die tot grote versnippering leidde – hebben Van Eijnatten en Van Lieburg gekozen voor een opdeling van de stof in veel grotere eenheden, samenvallend met opeenvolgende 'religieuze regimes'. Dat levert vier delen op: 'Smeltkroes van religiositeit' (tot 1000), 'Christelijke alomtegenwoordigheid' (1000-1580), 'Schijn van eenheid' (1580-1850) en 'Gevarieerd burgerschap' (1850-heden). Elk van deze delen is onderverdeeld in drie hoofdstukken, rondom de belangrijkste tendensen die deze lange periode kenmerken, en daarbinnen is de stof weer verdeeld in thematische paragrafen.

Deze indeling is even wennen voor wie de oudere overzichten in het achterhoofd heeft, maar het heeft grote voordelen. Het voorkomt om te beginnen de versnippering die we bij De Jong zagen, omdat langer lopende ontwikkelingen in hun geheel behandeld kunnen worden. Deze opzet stelt de auteurs bovendien in staat de veranderingen binnen (al dan niet georganiseerde) religies op te hangen aan een kenschets van de cultuur waarin religie in de betreffende periode is ingebed. Elk hoofdstuk heeft daartoe een algemene inleiding. Waar bij De Jong de focus vrijwel geheel lag bij kerkelijke organisaties – waarbij hij een begrip als 'verzuijing' beschouwde